

Türkiye’de Posta Hizmetlerinin Gelişimi Üzerine Bir İnceleme

Elif MEMİŞ¹

¹Giresun Üniversite / Sosyal Bilimler Enstitüsü, elif.erdoganmemis@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5197-760X

Özet: Türkiye’de iletişim ve haberleşme sektöründeki teknolojik gelişmelerle birlikte ticari hacminde oluşan hızlı yükseliş posta hizmetlerinin serbestleştirilmesi aşamasına özellikle de AB’de hızlandırmıştır. Bu gelişmeyle beraber, posta hizmetlerinin, yoğun kapsam ve ölçek ekonomilerinin varlığı ile iletişim ve haberleşme özgürlüğü ve hatta demokrasinin önemli bir ögesi sayılan evrensel hizmet yükümlülüğü gibi özgül niteliklerini önemseyen bir regülasyon rejimi tasarımına gereksinim söz konusu olmuştur. Kaynak dağılımıyla birlikte iktisadi etkinliğe dair doğrudan etki sebebiyle evrensel hizmet uygulamalarının büyük bir önemi bulunmaktadır. Bu bağlamda posta hizmetlerinde sağlıklı bir piyasa yapısının kurulmasında önemli rol oynamaktadır. Bu çalışmada Türkiye’de posta hizmetlerinin gelişimi incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Posta Hizmetleri, Haberleşme, Türkiye.

An Examination on the Development of Postal Services in Turkey

Abstract: The rapid increase in commercial volume along with technological developments in the communication and communication sector in Turkey has accelerated the phase of liberalization of postal services, especially in the EU. With this development, there has been a need to design a regulatory regime that takes into account the specific qualities of postal services, such as the existence of intensive economies of scope and scale, freedom of communication and communication, and even the universal service obligation, which is considered an important element of democracy. Universal service applications are of great importance due to the direct impact on economic efficiency along with the distribution of resources. In this context, it plays an important role in establishing a healthy market structure in postal services. In this study, the development of postal services in Turkey was tried to be examined..

Key Words: Postal Services, Communication, Turkey.

1. GİRİŞ

Posta hizmetlerinin emeğin yoğun olduğu bir alan olmasıyla birlikte diğer altyapı hizmetlerine göre yüksek istihdam sağlaması, iletişim özgürlüğünün sağlanabilmesi için yüksek maliyetli bölgelere hizmet verme zorunluluğu ve bunun neticesinde posta hizmet sunumunun özel sektör için riskli bir faaliyet alanı meydana getirmesi, böylece bu pazarda kamu tekellerinin çok güçlü pozisyonlar elde etmeleri söz konusu tabloyu anlaşılabilir hale getiren etmenlerden bazılarını oluşturmaktadır.

İletişim ve haberleşme teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak bireysel mektup postası gönderilerinde yaşanan düzenli azalmaya karşın sanayileşmeyle iç ve dış ticaret hacmindeki artış sonucunda ticari gönderi sayısındaki ivmelenme; posta hizmetlerinde kalite, hız ve çeşitlilik faktörlerinin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler pazarın serbestleştirilebileceği ve rekabete açılacağı yönünde olumlu göstergeler vermiş ve özellikle Avrupa’da daha düşük fiyatlar ile yüksek kalitede ve hizmet çeşitliliği zenginleşmiş bir posta piyasasını hedefleyen serbestleşme hareketlerini hızlandırmıştır.

2. PTT’NİN TARİHÇESİ

T.C. Posta ve Telgraf Teşkilatı; posta, banka ve lojistik sektörlerinde yer alan 167 yıllık köklü bir kuruluşu teşkil etmektedir. 23 Ekim 1840’da kurulan Posta Nezareti Osmanlı Devleti’nin var olduğu sürece görevine devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nda düzenli bir posta sistemi II.Mahmut döneminde oluşturulmaya başlanmıştır. “...Osmanlı Haberleşme Kurumu da Posta Nezareti adı altında II. Mahmut’un ölümünden bir yıl kadar sonra, 23 Ekim 1840’da kurulmuş ve İstanbul’dan Edirne’ye ilk düzenli postalar 28 Ekim, Anadolu yakasına da 2 Kasım 1840’da devlet evrakı ile birlikte halkın da mektuplarının alınmasıyla birlikte hizmete başlamıştır” (Demir, 2005: 8).

Avrupa’daki benzerleri örnek olarak kurulmaya çalışılan Posta Nezaretiyle Osmanlı İmparatorluğu, kendi sınırları içerisinde halkının ve yabancıların posta hizmetine olan gereksinimine cevap vermeyi amaç edinmiştir. Devlet haberleşmesinin güvenliği ön planda tutulmuştur. Bu noktada nezaret, posta tekeline sahip olmaktadır. Bu Nezaret, ülke düzeninin korunmasına katkı sağlarken, ticaretinin gelişmesine de olumlu etkisi olmuştur. “Posta Nezaretinin kuruluş çalışmaları tamamlandıktan sonra da idari yönden Ticaret Nazırlığına bağlılığı devam etmiştir” (Demir, 2005: 21).

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk posta pulu, Posta Nezareti'nin kuruluşundan 23 yıl sonra Abdülaziz döneminde (1861-1876), Beşinci Posta Nazırı Agah Bey'in (24 Ağustos 1861-21 Mart 1865) girişimi ile olmuştur. Agah Bey'in hükümete sunduğu teklifin kabul edilmesi ile 15 Mart 1862 tarihli bir fermanla, posta pullarının 13 Ocak 1860 tarihinde kullanılması emir olunmuştur (Bayındır, 1992: 55).

1855 tarihinde Telgraf Müdürlüğü'nün kurulmasından sonra, "... Posta ve Telgraf İdarelerinin birleştirilerek tek bir kurum olarak çalışmasına karar verilmiş ve Nazır Ahmet Şükrü Bey Posta ve Telgraf Nezareti'nin başına getirilmiştir. Böylece, Posta Nezareti ile Telgraf Müdürlüğü, 21 Eylül 1871 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere Dahiliye Nezaretine bağlı bir kurum olarak Ahmet Şükrü Bey'in Nazırlığında birleştirilerek "Posta ve Telgraf Nezareti" adı altında çalışmaya başlamıştır" (Demir, 2005: 33).

1874 yılında İsviçre'nin Bern şehrinde, 22 ülke tarafından onaylanan ve 1 Temmuz 1875 tarihinde yürürlüğe giren Bern Antlaşmasıyla Dünya Posta Birliği (UPU) oluşturulmuştur. UPU, posta gönderilerinin karşılıklı iletimi için ülkeler arasında tek bir posta alanını meydana getirmektedir. UPU'nu hedefleri; posta hizmetlerinin organizasyonunu ve gelişimini güvenlik altına almak, Birliğe üye ülkelerin gereksinim olunan posta işinde teknik yardımda bulunmak ve postaya ilişkin konularda uluslararası işbirliğini teşvik etmektir. UPU'ya üye tüm ülkeler; diğer tüm üyelerin posta gönderilerini, kendi gönderileri için kullandığı en iyi yollar vasıtası ile ulaştırmayı kabul etmişlerdir. 5 Osmanlı İmparatorluğu da 1874 tarihinde toplanan ilk kongrede yer almış ve Türk Posta İdaresi, UPU'ya kuruluşundan itibaren üyesi olmuştur.

Dahiliye Nezaretine bağlı bir kurum olan Posta ve Telgraf Nezareti'nin hukuki statüsü, Meşrutiyet Döneminde değişikliğe uğramış ve Posta ve Telgraf Nezareti, 15 Eylül 1909'da Maliye Nezareti'ne bağlanmıştır. "Böylece, her ne kadar o tarihte telefonun fiilen kurulması sağlanamamışsa da yeni yapılanma gereği adı Posta ve Telgraf ve Telefon Müdüriyet-i Umumiyesi olarak belirlendi." (Demir, 2005: 154). Ancak bundan iki yıl sonra tekrar Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti olarak yapılaması kararlaştırılmıştır.

Birinci Dünya Savaşına girilmesi ile birlikte, Osmanlı topraklarında bulunan bütün yabancı postanelerin kapatılması talebi, postane şubesi bulunan tüm yabancı devlet temsilcilerine iletilmiştir. Bununla birlikte, savaş döneminde PTT Nezareti tekrar Dahiliye Nezaretine bağlı bir Umum Müdürlüğü statüsü almıştır. 1 Ekim 1914 tarihinde tamamen

kapatılmış olan yabancı postalar, Mondros Mütarekesi ertesinde yeniden faaliyet göstermeye başlamış, İngiliz Fransızlar ve İtalyanlara ek olarak daha önce Osmanlı topraklarında şubesi bulunmayan Romanya ve Polonya da birer postane açmışlardır (Demir, 2005: 160).

Milli Mücadele Döneminde Mustafa Kemal'in emri üzerine bu günkü Ankara Hukuk mektebinde "Posta ve Telgraf Bürosu" adıyla merkezi idare tesis edilmiştir (Demir, 2005: 214).

23 Nisan 1920 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra Posta ve Telgraf Bürosu, Dahiliye Vekaleti bünyesine geçirilmiştir. 1933 tarihine kadar bu Vekaletle bağlı kalan Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü, 23 Mayıs 1933 tarihli Teşkilat Kanunuyla Bayındırlık Vekaleti'ne, 3613 sayılı ve 31 Mayıs 1939 tarihli Kanunla da Ulaştırma Vekaleti'ne bağlanmıştır (Tanrıku, 1984: 220-221).

Cumhuriyetin ilk dönemi, ulaşım ve haberleşme alanında önemli gelişmelere sahne olmuş; posta, telgraf ve telefon her geçen gün önemsenerek, bu alanlarda köklü atılımlar yapılmıştır. Posta Telgraf ve Telefon İşletmesi, Osmanlı Devleti zamanında bazen bakanlık, bazen de Genel Müdürlük şeklinde yürütülmüştür (Aşlan, 1990: 20).

"P.T.T. İşletme Genel Müdürlüğü Ulaştırma Bakanlığına bağlı olarak 17.10.1953 yılından muteber 6145 numaralı ve 13.7.1953 tarihli Kanunla İktisadi Devlet Teşekkülü olmuştur." (Tanrıku, 1984: 301).

PTT'nin amaç ve faaliyetleri, 02.03.1950 tarih ve 5584 sayılı Posta Kanunu ile Posta ve Telgraf Teşkilatı Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir. "1954 Yılında Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT) olan PTT Genel Müdürlüğü, 1984 yılında Kamu İktisadi Devlet Teşebbüslerinin yeniden düzenlenmesi ile ilgili olarak çıkarılan 233 sayılı KHK ile Kamu İktisadi Kuruluşu (KİK) statüsüne geçirilmiştir." (PTT, 2005).

PTT, mevcut statüsü itibarıyla halen 233 sayılı Kamu İktisadi Teşebbüsleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnameye tabi bir KİK'tir. Kamu İktisadi Kuruluşu "Kuruluş" sermayesinin tamamı Devlete ait olup, tekel niteliğindeki mal ve hizmetleri kamu yararı gözeterek üretmek ve pazarlamak üzere kurulan ve gördüğü bu kamu hizmeti dolayısıyla ürettiği mal ve hizmetler imtiyaz sayılan kamu iktisadi teşebbüsüdür.

Türkiye'de posta sektöründeki gelişmeler, 1995 öncesi ve sonrasında posta ve telekomünikasyon hizmetlerinin ayrılması ile ciddi biçimde farklılaşmıştır. 01.07.1994 tarih ve 4000 sayılı Kanunla; o tarihe kadar T.C. Posta, Telgraf ve

Telefon İşletmesi Genel Müdürlüğü (PTT) tarafından tekel olarak yürütülen telekomünikasyon hizmetleri, posta ve telgraf hizmetlerinden ayrılmış ve telekomünikasyon hizmetlerini yürütmek üzere Türk Telekomünikasyon Anonim Şirketi (TTAŞ) kurulmuştur. T.C. Posta İşletmesi Genel Müdürlüğü müstakilen çalışmaya başlamıştır. 406 sayılı Telgraf ve Telefon Kanunu ile değişikliklerinde geçen T.C. Posta İşletmesi Genel Müdürlüğü (P.İ.) ibareleri 4502 sayılı Kanunla "T.C.Posta ve Telgraf Teşkilatı Genel Müdürlüğü" (PTT) olarak değiştirilmiştir (PTT, 2005).

3. TÜRKİYE-AB RESMİ BELGELERİNE GÖRE POSTA HİZMETLERİ ALANINDA KAYDEDİLEN GELİŞMELER

Avrupa Komisyonu'nun her yıl düzenli olarak hazırladığı ve aday ülke olarak Türkiye'nin kaydettiği gelişmeleri değerlendirdiği İlerleme Raporları'nda, 2001 yılından itibaren posta hizmetleri alanında da Müktesebata uyumun ne ölçüde yerine getirildiği incelenmektedir.

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım sürecine ilişkin 2001'de yayınlanan İlerleme Raporu'nda "Posta hizmetleri piyasasının serbestleştirilmesine ilişkin bir ilerleme" olmadığı belirtilmiştir (Türkiye'nin AB Müktesebatına Uyum Programı, 2007).

İlerleme Raporu 2002, Bölüm 19 Telekomünikasyon ve Bilgi Teknolojisi'de "Posta hizmetleri piyasasında bağımsız bir düzenleyici kurumun kurulmasının zorunlu olduğu, halihazırda bu hususa ilişkin bir plan bulunmadığı, Müktesebata tam olarak uyulması ve posta hizmetleri piyasasının serbestleştirilmesi için bu alanda büyük çaba sarf edilmesi" gereklilikleri yer almıştır "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecine İlişkin 2002 Yılı İlerleme Raporu, 2002).

İlerleme Raporu 2003, 19 numaralı Telekomünikasyon ve Bilgi Teknolojisi başlığı altında "Posta hizmetleri piyasasının serbestleşmesine ilişkin bir planın hala bulunmadığı, posta pazarına yönelik olarak, bağımsız bir düzenleyici kurumun kurulması gerektiği, bu alanda müktesebat ile tam uyumun sağlanması için büyük çaba gösterilmesi gerektiği" bildirilmiştir (Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecine İlişkin 2003 Yılı İlerleme Raporu, 2003).

İlerleme Raporu 2004, başlık 19 Telekomünikasyon ve Bilgi Teknolojileri kapsamında posta hizmetleri alanında amacın; sektörün, evrensel hizmeti temin eden bir düzenleyici çerçeve ile kademeli ve kontrollü bir şekilde rekabete açılması suretiyle Tek Pazarın uygulanması olduğu, Türk posta pazarının

yeni ve modern bir düzenleyici sisteme kavuşturulması ihtiyacına ilişkin olarak çok sınırlı gelişme kaydedildiği, yasal ve kurumsal uyumlaştırmanın başlamasının ardından, posta hizmetlerinin serbestleştirilmesine yönelik kapsamlı bir programın kabul edilmesi ve piyasası için bağımsız bir ulusal düzenleyici kurumun kurulması gerektiği açıklanmıştır (2004 Regular Report on Turkey's progress towards accession, 2004).

İlerleme Raporu 2005 ile birlikte posta hizmetleri, Yerleşme Hakkı ve Hizmet Sunma Özgürlüğü başlığı altına alınmıştır. Fasal 3'e göre;

"Posta hizmetleri alanında müktesebat, dünya çapında bir hizmeti teminat altına alan düzenleyici bir çerçeve kapsamında kademeli ve kontrollü bir biçimde posta hizmetleri sektörünü rekabete açmayı amaçlamaktadır. ... Posta sektöründeki tekel varlığını sürdürmektedir. Bir ulusal düzenleyici makam (UDM) henüz oluşturulmamıştır, ancak kurulması planlanmaktadır. ... Dünya çapında posta hizmetinin asgari nitelikleri tanımlanmalıdır. Dünya çapındaki posta hizmeti sunucusuna tahsis edilebilecek hizmetlerin azami sınırı belirlenmelidir. Posta Direktifine uyulmasını sağlamak ve posta sektöründe rekabeti teminat altına almak için bir ulusal düzenleyici makam oluşturulmalıdır. Düzenleyici sorumlulukların mevcut posta işletmecisinin sorumluluklarından yapısal olarak ayrılması da dahil olmak üzere UDM'lerin işlevsel bağımsızlığı teminat altına alınmalıdır. Ruhsat verme, denetleme ve izlemeye dair sorumluluklar müktesebata uygun olarak yerine getirilmelidir" (Türkiye 2005 İlerleme Raporu, 2005).

İlerleme Raporu 2006'ya göre;

"Posta hizmetleri alanında, belirli bir gelişme kaydedilmemiştir. Türkiye, mevzuatını uyumlaştırmaya başlamamıştır. Posta sektöründe tekel (ağırlık sınırlaması olmaksızın) devam etmiştir. PTT Genel Müdürlüğü tek genel hizmet sunucusudur. Bununla birlikte, uygulamada fiilen hızlı posta ve özel paket dağıtımında özel sektör faaliyetleri bulunmaktadır. Türkiye'de posta direktifine uyum ve adil rekabeti sağlamak için bağımsız bir düzenleyici kurum bulunmamaktadır. Mali denetim sistemindeki şeffaflık eksikliği, hakim pazar konumunun kötüye kullanılmasından veya çarpaz sübvansiyondan kaynaklanan potansiyel çarpıklıkların izlenmesini engellemektedir. Genelde bu alanda müktesebat uyumlaştırılmamıştır" (Türkiye 2006 İlerleme Raporu, 2006).

4. PTT'NİN SUNMUŞ OLDUĞU HİZMETLER

PTT'nin sunduğu yurtiçi ve yurtdışı hizmetler; Posta, Banka ve Lojistik olmak üzere üç ana faaliyet alanına ayrılmaktadır:

1. POSTA alanında; Mektup Postası Gönderileri, Acele Posta Gönderileri, Tebligat, Telgraf, Telepost ve Filateli,
2. BANKA alanında; Havale, Posta Çeki, Efektif, Posta Seyahat Çeki, Tahsilat (Banka ve finans kuruluşları, GSM şirketleri, TEDAŞ, Belediyeler, Telekom şirketleriyle ve Taşımacılık Sektörüyle işbirliği), Emekli Ödemeleri, Sigortacılık, EuroGiro ve Western Union,
3. LOJİSTİK alanında; Koli Postası Gönderileri ve Kapıdan Kapıya Teslim Servisi (KKTs), PTT hizmetleri arasında yer almaktadır.

Bugün itibarıyla PTT, tüm Türkiye'yi kapsayacak şekilde sayısı her gün artan 3100'ün üzerinde online hizmet ağıyla yurtiçi ve yurtdışı posta, koli-kargo, havale-çek, kredi kartı ve fatura tahsilatları, emekli maaş ödemeleri gibi 100'ü aşkın farklı hizmeti tek adreste sunmaktadır.

Ayrıca PTT; Dünya Posta Birliği (UPU), Posta ve Telekomünikasyon İdareleri Avrupa Konferansı (CEPT), Avrupa Posta Mevzuat Komitesi (CERP), Avrupa Kamu Posta İşletmecileri Birliği (POSTEUROP), Avrupa Posta Paralı Hizmetleri Komisyonu (CSFPE), Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU), Avrupa Posta Bankaları ve Çek Merkezi Bilgisayar Şebekesi (EUROGIRO), Avrasya Posta Birliği (EURASIA) gibi uluslararası kuruluşların da daimi üyesidir.

5. SONUÇ

İletişim teknolojisindeki gelişmeler ve gerek iç gerek dış mal ve hizmet ticaret hacmindeki ivmelenmenin de etkisiyle posta hizmetlerinin serbestleştirilmesi ve rekabetçi piyasa yapısının tesis edilmesi yönündeki girişimler son yirmi yılda, özellikle AB'de ivme kazanmıştır. Bununla birlikte ölçek, kapsam ve yoğunluk ekonomilerinin varlığı ile evrensel hizmet yükümlülüğü, posta hizmetlerine özgü bir düzenleme rejimi tasarımı gerekli kılmiştir.

Özellikle posta sektörü söz konusu olduğunda tüketiciler, haklarını ve taleplerini dile getirirken gitgide daha fazla bilinçli olmaya başlamışlardır. Dünya çapında rekabet, posta idarelerini, bu hizmetleri rakiplerine kıyasla daha iyi ücretlerle sunmaya zorlamaktadır. Faks veya elektronik posta gibi çok önemli gelişmeler ve daha birçok yeni dijital teknolojiler, geleneksel posta hizmetleri üzerinde

aşırı baskı yaratmaktadır. Bu baskı ile baş etme konusunda AB'ndeki başarılı uygulamalar göz önüne alındığında, en başarılı posta idareleri, geleneksel posta hizmetlerini yeni elektronik hizmetlerle birlikte zenginleştiren ve çok daha fazla işlevselleştirenler olmuştur. Bu hizmetlerin ekonomik önemi hatırı sayılır derecededir. Genel çıkarlara yönelik hizmetlerin modernleştirilmesi ve geliştirilmesinin önemi, Avrupa'nın rekabetçiliğine, sosyal dayanışmasına ve yaşam kalitesine çok katkıda bulunmaları nedeniyledir.

AB, giderek artan rekabet dünyasında Avrupa ekonomisinin rekabetçilik düzeyini desteklemek ve kullanıcılara daha çok çeşit ve yüksek kaliteyi daha düşük fiyatlarla sunmak, aynı zamanda politikaları aracılığıyla üye ülkeler arasında ekonomik ve sosyal uyumu güçlendirip belirli eşitsizlikleri azaltmak istemektedir. Posta hizmetleri burada anahtar rol oynamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aşlan, R. (1990). Cumhuriyetimizin Kuruluşu ve İlk On beş Yılında PTT İşletmesi, PTT Dergisi, Sayı 95, Ankara, PTT İşletmesi Genel Müdürlüğü Yayını.
- Bayındır, M.H. (1992). Osmanlı-Türk Posta Mühür ve Damgaları (1840- 1929), İstanbul, Ünal Ofset.
- Demir, T. (2005). Türkiye'de Posta Telgraf ve Telefon Teşkilatının Tarihsel Gelişimi (1840-1920), Ankara, PTT Genel Müdürlüğü.
- T.C. PTT Genel Müdürlüğü, "Tarihçe", 2005, <http://www.ptt.gov.tr/tr/kurumsal/tarihce1.html> , Erişim Tarihi: 12.10.2023).
- Tanırkut, A. (1984). Türkiye'de Posta ve Telgraf ve Telefon Tarihi ve Teşkilat ve Mevzuatı, Cilt I, Ankara, Etem Matbaacılık.
- URL, Türkiye'nin AB Müktesebatına Uyum Programı (2007-2013), (2007) http://www.abgs.gov.tr/files/Muktesebat_Uyum_Programi/03_IsKurmaHakkiveHizmetSunumuSerbestisi.pdf, Erişim Tarihi:15.10.2023.
- URL, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecine İlişkin 2001 Yılı İlerleme Raporu, (2001) [http://www.dpt.gov.tr/abigm/tabi/tuhkg/2001%20\(Tr\).pdf](http://www.dpt.gov.tr/abigm/tabi/tuhkg/2001%20(Tr).pdf), Erişim Tarihi: 13.10.2023.
- URL, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecine İlişkin 2002 Yılı İlerleme Raporu, (2002), <http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/uyelik/ilerle02.pdf>, Erişim Tarihi: 13.10.2023.
- URL, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecine İlişkin 2003 Yılı İlerleme Raporu, (2003), (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/uyelik/ilerle03>, Erişim Tarihi: 14.10.2023.
- URL, Türkiye 2005 İlerleme Raporu, (2005), http://www.mfa.gov.tr/NR/rdonlyres/4175572C-1552-478D-A44C419993B33372/0/2005_ilerleme.pdf, Erişim Tarihi: 14.10.2023.
- URL, Türkiye 2006 İlerleme Raporu, (2006), http://www.mfa.gov.tr/NR/rdonlyres/9033EEB0-E80C-46D0-AB4DA5767882853A/0/İlerlemeRaporu_8Kasim2006_TamamininCevirisi1.pdf, Erişim Tarihi: 15.10.2023.